

Κριτική βιβλιοπαρουσίαση

Ο Χάρολντ Μπλουμ και η θεωρία της επίδρασης¹ Το ΑΓΧΟΣ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ

Χ. Μπλουμ. «Το άγχος της επίδρασης». Εκδ. ΑΓΡΑ 1989. Μετ. Δ. Δημηρούλης

Γράφει ο Νάσος Βαγενάς

Το άγχος της επίδρασης (The Anxiety of Influence), που κυκλοφόρησε πρόσφατα σε ελληνική μετάφραση με τίτλο Η αγωνία της επίδρασης από τις εκδόσεις «Άγρα», είναι το γνωστότερο βιβλίο του Αμερικανού θεωρητικού της λογοτεχνίας και κριτικού Χάρολντ Μπλουμ. Είναι το έκτο βιβλίο του Μπλουμ (1973), και το πρώτο μιας τετράδας βιβλίων (από άλλα εννιά που ακολουθήσαν έως σήμερα), με την οποία διατυπώνεται μια νέα και ενδιαφέρουσα θεωρία για την ποίηση και τη λογοτεχνική κριτική. Το άγχος της επίδρασης αποτελεί τη βάση αυτής της θεωρίας, η οποία αναπτύσσεται και διευρύνεται με τα άλλα βιβλία της τετραλογίας (Ένας χάρτης της παρανόησης, 1975· Καθβάλα και κριτική, 1975· Ποίηση και απώθηση, 1976). Πρόκειται για μια θεωρία που η ιδιαιτερότητά της θρίσκεται στο γεγονός ότι ανακαλύπτει στην ποιητική επίδραση το κέντρο της ποιητικής δημιουργίας.

Για τον Μπλουμ του Άγχους της επίδρασης η ποιητική επίδραση δεν είναι ούτε η ιστορία ιδεών, ούτε η αναζήτηση των θεματικών πηγών ενός ποιητή, ούτε η οικειοποίηση ποιητικών μεθόδων ή εικόνων· είναι η μελέτη του κύκλου της ζωής ενός ποιητή ως ποιητή, για την ακρίβεια η διαλεκτική που καθορίζει τις σχέσεις ανάμεσα σε ποιητές ως ποιητές. Ο Μπλουμ αναγνωρίζει ότι υπάρχουν σ'

έναν ποιητή και άλλες, εξωποιητικές, επιδράσεις, αλλά αυτές δεν τον ενδιαφέρουν. Πεισμένος ότι ο ποιητής είναι καταδικασμένος να μαθαίνει τους βαθύτερους πόθους του μέσα από τη γνώση άλλων ποιητικών εγώ, συγκεντρώνει την προσοχή του στην εξέταση των σχέσεων μεταξύ ποιητών ως σχέσεων ανάλογων με την πλοκή που αναπτύσσεται σ' αυτό που ο Φρόντ ονομάζει «οικογενειακό μυθιστόρημα». Οι σχέσεις ανάμεσα στον νέο ποιητή και σ' έναν προγενέστερό του, τον οποίο ο νέος ποιητής αισθάνεται ως πρόδρομο και ποιητικό του πατέρα, είναι σχέσεις αντιπαλότητας (ο Μπλουμ ενδιαφέρεται για τις σχέσεις μόνο ανάμεσα σε ισχυρούς ποιητές) και καθορίζονται από αυτό που στη γλώσσα της ψυχανάλυσης αποκαλείται πρωταρχική σκηνή: από τα συναισθήματα του νέου ποιητή (Οιδίποδα) στο θέαμα της ερωτικής συνεύρεσης του ποιητικού του πατέρα (Λάιου) με τη Μούσα.

Η κινητήρια δύναμη της ποίησης, λέει ο Μπλουμ, είναι η μελαγχολία που συνοδεύει την απελπισμένη εμμονή του ποιητή ως προς το ζήτημα της προτεραιότητας. Η ποιητική δημιουργία ξεκινά από το άγχος που προκαλεί σ' έναν ποιητή ένας προηγούμενος ποιητής· από το γεγονός ότι ο νέος ποιητής νιώθει ότι έχει γεννηθεί καθυστερημένα. Ο Μπλουμ χρησιμοποιεί την έννοια του άγχους του Φρόντ, γιατί πιστεύει ότι

¹ Αναδημοσίευση από το περιοδικό *Η λέξη*, τεύχος 87, Σεπτέμβριος 1989.

μόνο αυτή, στον αιώνα μας, προσθέτει κάτι το σημαντικό στην παράδοση των κλασικών φιλοσόφων της ηθικής και των ρομαντικών στοχαστών. Όμως εφαρμόζοντας το φρούδικό σχήμα των ενδοοικογενειακών σχέσεων, ο Μπλουμ τονίζει περισσότερο την προτεραιότητα και λιγότερο τη φαλλική πατρότητα, γιατί πιστεύει πως αυτό που αποζητά ο ποιητής, η επιβολή και το κύρος, εξαρτάται από τη σημασία του χρονικά προγενέστερου.

Όταν ένας ποιητής έχει την εμπειρία της ενσάρκωσής του ως ποιητή, παρατηρεί ο Μπλουμ, βιώνει αναγκαστικά το άγχος για κάθε κίνδυνο που θα μπορούσε να τον εξαλείψει ως ποιητή, ο μεγαλύτερος από τους οποίους είναι η παρουσία του ποιητικού του γεννήτορα. Το άγχος της επίδρασης είναι αφόρητο, γιατί είναι ταυτόχρονα ένα είδος άγχους αποχωρισμού και η αρχή μιας καταναγκαστικής νεύρωσης ή του φόβου του θανάτου. Η αντίδραση του νέου ποιητή στην πατρική απειλή, που είναι αντίδραση προς το ποιητικό έργο του γεννήτορα, παίρνει τη μορφή ενός μετασχηματισμού του νοήματος του έργου του γεννήτορα, που τελείται μέσα στο έργο του νέου ποιητή, μιας μετατροπής που διαδραματίζεται με έξι «αναθεωρητικές σταθερές», η καθεμιά από τις οποίες λειτουργεί με τη διαδικασία ενός αμυντικού μηχανισμού (κατ' αναλογία με ορισμένους από τους αμυντικούς μηχανισμούς που έχει περιγράψει η Άννα Φρόυντ). Με τη διαδικασία αυτή ο νέος ποιητής μεταμφιέζει και ικανοποιεί την επιθυμία του της αυτογένεσης, της κατάργησης της πριν από αυτόν ποιητικής αυθεντίας.

Στις αναθεωρητικές σταθερές, που διακρίνει στον κύκλο του βίου ενός ισχυρού ποιητή, ο Μπλουμ δίνει ονομασίες προερχόμενες από τις πλέον σημαντικές για τη δυτική δημιουργική φαντασία παραδόσεις (clínamen, tessera, κένωσις, δαιμονισμός, άσκησις, αποφράδες). Καρπός αυτής της τροποποιητικής διαδικασίας είναι η *παραγνώριση* (που

επιτελείται με την παρανόηση και την παρερμηνεία), δηλαδή η δημιουργική διόρθωση του προηγούμενου έργου. Κάθε ποίημα είναι για τον Μπλουμ η αναπλαστική παρερμηνεία ενός προηγούμενου ποιήματος. Η κύρια παράδοση της δυτικής ποίησης έπειτα από την Αναγέννηση είναι μια ιστορία επιδραστικού άγχους και παραγνώρισης, η ιστορία ενός μετασχηματιστικού αναθεωρητισμού, χωρίς τον οποίο η νεότερη ποίηση δε θα μπορούσε να υπάρξει.

Με *Το άγχος της επίδρασης* ο Μπλουμ προτείνει μιαν εσωτερική ανάγνωση της ποιητικής παράδοσης, που συνεπάγεται μια πρακτική της λογοτεχνικής κριτικής διαφορετική από αυτήν που έχουμε ως τώρα γνωρίσει. Πρόκειται για ένα είδος επανόδου στη βιογραφική κριτική, με τη βασική διαφορά ότι αυτό που ο Μπλουμ επιδιώκει είναι μια βιογραφία απαλλαγμένη όχι μόνο από τα εξωτερικά αλλά και εκείνα τα εσωτερικά γεγονότα της ζωής ενός ποιητή που δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν ποιητικά· δηλαδή μια βιογραφία περιορισμένη αποκλειστικά στην ποιητική ζωή του. Παρά τη σχηματικότητα της θεωρίας του (από την οποία φαίνεται ν' αποκλείεται ό,τι θα μπορούσε να διαταράξει τη συνοχή της) και την εξεζητημένη του ορολογία, και όσο κι αν γίνεται αισθητή η τάση του ν' αναλύει τα ποιητικά κείμενα ως αλληγορίες των απόψεών του, το βιβλίο του Μπλουμ είναι ένα σημαντικό έργο. Η κύρια επιφύλαξή μας αναφέρεται βέβαια στην ιδέα ότι ο αγώνας του νεότερου ποιητή προς τον προγενέστερο τελείται σ' έναν χώρο περιχαρακωμένο και απομονωμένο, ως εάν η αγωνιστική συμπεριφορά των αντιπάλων και η έκβαση της συνάντησης να μην καθορίζεται καθόλου από τα πολιτισμικά και κοινωνικά συμφραζόμενα και την ιστορία. Από την άλλη πλευρά, όμως, η περιγραφή των εσωτερικών σχέσεων ανάμεσα στους ποιητές γίνεται μ' έναν διεισδυτικό και περίτεχνο τρόπο, που φωτίζει σκοτεινές και ανεξερεύνητες πτυχές της

διαδικασίας της ποιητικής δημιουργίας.

Είναι ακριβώς η διεισδυτικότητα της ανίχνευσης αυτών των εσωτερικών σχέσεων, που μας κάνει να αισθανόμαστε ότι ο Μπλουμ διερευνά το ποιητικό φαινόμενο με την ευαισθησία ενός ποιητή, ότι οι απόψεις του, διατυπωμένες με έντονα φορτισμένο και ιδιοσυγκρασιακό ύφος, συνθέτουν μια «ποιητική» θεωρία για την ποίηση. Ο ίδιος άλλωστε δηλώνει ότι όσα λέει για τις σχέσεις ανάμεσα στους ποιητές ισχύουν και για τη συμπεριφορά των κριτικών απέναντι στους προγενέστερους ποιητές και κριτικούς. Οι παραναγνώσεις των κριτικών είναι βέβαια λιγότερο δραστικές από εκείνες των ποιητών, όμως η διαφορά τους «είναι διαφορά βαθμού, όχι είδους»: «όλη η κριτική», καταλήγει ο Μπλουμ, «είναι ποίηση σε πρόζα».

Με το *Άγχος της επίδρασης* ο Χάρολντ Μπλουμ γίνεται κήρυκας μιας κριτικής «αντιθετικής» —όπως την αποκαλεί— προς τις κυρίαρχες κριτικές ορθοδοξίες, η οποία έχει τα χαρακτηριστικά μιας ισχυρής κριτικής αίρεσης. Αν και η νέα έννοια που εισήγαγε για την επίδραση και την ποιητική δημιουργία είναι σήμερα ευρύτατα γνωστή, ο Μπλουμ δεν έχει δημιουργήσει σχολή, ούτε έχει παγιωθεί μια μεθοδολογία βασισμένη στις αρχές του. Οι θέσεις εντούτοις που διατυπώνονται στο *Άγχος της επίδρασης* και στα επόμενα βιβλία του μας κάνουν να μη μπορούμε πλέον να μιλάμε για το θέμα της ποιητικής επίδρασης με τον τρόπο που μιλούσαμε προηγουμένως. Από την άποψη αυτή οι αντιλήψεις του Μπλουμ φαίνονται ικανές ν' αποτυπώσουν τα ίχνη τους στην πρακτική της λογοτεχνικής κριτικής, δεν θα το θεωρούσαμε όμως βέβαιο ότι θ' αφήσουν ανθεκτικά στοιχεία στη θεωρία της λογοτεχνίας.

Η μετάφραση ενός βιβλίου όπως αυτό του Μπλουμ απαιτεί μεταφραστική καλά εξοικειωμένο όχι μόνο με την προβληματική του συγγραφέα αλλά και με τη λογοτεχνική παράδοση στην οποία

αναφέρεται το έργο. Ο μεταφραστής του *Άγχους της επίδρασης* θα πρέπει, ειδικότερα, να γνωρίζει επαρκώς τη γλώσσα της ψυχανάλυσης, αφού ο Μπλουμ αναπτύσσει τη θεωρία του με τη βοήθεια ψυχαναλυτικών εννοιών. Πολύ φοβάμαι ότι ο Έλληνας μεταφραστής Δ. Δημηρούλης ανέλαβε ένα έργο που υπερέβαινε τις δυνάμεις του. Θα έλεγα ότι μετέφρασε ένα έργο που δεν το έχει κατανοήσει πλήρως. Γιατί δεν φαίνεται να έχει αντιληφθεί την έκταση της χρήσης του ψυχαναλυτικού λόγου στο βιβλίο: είναι φανερό ότι αγνοεί πως ορισμένες λέξεις είναι ψυχαναλυτικοί όροι, όπως αγνοεί και την καθιερωμένη ελληνική μορφή ορισμένων όρων. Έτσι συχνά μεταφράζει εσφαλμένα ή αυτοσχεδιάζοντας, με αποτέλεσμα ολόκληρα χωρία και κρίσιμα σημεία του βιβλίου να είναι ακατάληπτα για τον Έλληνα αναγνώστη.

Η ίδια η μετάφραση του τίτλου (*Η αγωνία της επίδρασης*) δεν είναι σωστή. Ο Μπλουμ δεν μιλάει για αγωνία της επίδρασης αλλά για άγχος της επίδρασης (anxiety είναι ο αγγλικός όρος για το φρουδικό angst). Η *καταναγκαστική* (ή *ιδεοψυχαναγκαστική*) *νεύρωση* (compulsion neurosis) γίνεται στη μετάφραση *παρορμητική νεύρωση* και η *καταναγκαστική επανάληψη* (repetition compulsion) *παρορμήσεις για επανάληψη*. Η *ματαιώση* (undoing) και η *μετατροπή* (conversion) γίνεται αντιστοίχως *ανατροπή* και *μεταστροφή*: το *απωθητικός* (repressive) γίνεται *κατασταλτικός* (Suprressive); η *εργασία του ονείρου* (dream-work) γίνεται *όνειρο* και η *πρωταρχική σκηνή* (primal scene) *πρώτη σκηνή* (αλλού το primal μεταφράζεται με *αρχέγονος*): ή *sublimation* (*μετουσίωση*) αποδίδεται με την *εξιδανίκευση* (παλαιότερη μετάφραση του όρου) και συγχέεται έτσι με την *idealization* (*εξιδανίκευση*) που αποδίδεται σωστά: το *παλινδρομικός* (regressive) γίνεται *ανάδρομος*, ενώ αλλού η *παλινδρόμηση* (regression) μεταφράζεται με *συρρίκνωση*: ή *μετάθεση* (displacement) εμφανίζεται άλ-

λοτε ως μετατόπιση, άλλοτε ως παρατοποθέτηση και σπανιότερα ως μετάθεση, κ.τ.λ. Με ασυνέπεια ή ανεπιτυχώς μεταφράζονται και βασικοί όροι του ίδιου του Μπλουμ: το reduction παρουσιάζεται άλλοτε ως (περιστολή, άλλοτε ως αναγωγή και άλλοτε ως υποβάθμιση· το continuity μεταφράζεται με συνέχεια, αλλά και με διαδοχή και με διάρκεια· το misprision παραγνώριση ή παραπρόσληψη), ο κεντρικότερος όρος του βιβλίου (που ο Μπλουμ παράγει έχοντας στο νου του τη λακανική έννοια της meconnaissance) αποδίδεται με το παρατύπωση. Αν σκεφτεί κανείς ότι οι περισσότεροι από τους παραπάνω όρους απαντούν στο βιβλίο σε μεγάλη συχνότητα (η λέξη anxiety εμφανίζεται περισσότερες από εκατό φορές), αντιλαμβάνεται τη φυσιογνωμία της μετάφρασης.

Όχι λίγα είναι και τα λάθη της μεταγραφής των ξένων ονομάτων: οι ποιητές Cowper (Κούπερ) και Donne (Νταν) γίνονται Κάουπερ και Ντον, ο μυθικός ήρωας Cuchulain (Κουχούλιν) γίνεται Τσούλιν, ο Coleridge (Κόλεριτζ) γίνεται Κόλεριντζ, ο Τζέφρυ (Geoffrey) Χάρτμαν, Τζόφρεϋ Χάρτμαν κ.ο.κ. Η λανθασμένη μεταγραφή επεκτείνεται και σε τίτλους έργων, αρκετοί, άλλωστε από τους οποίους έχουν στη μετάφραση υποστεί αλλοίωση: ο Λυκίδα (Lycidas) του Μίλτον γίνεται Λυσίδα, ο Άδωνις ή Αδωνάιος (Adonais) του Σέλλεϋ μεταβάλλεται στο θεό των Εβραίων (Αδωναί, η Γενεαλογία της ηθικής του Νίτσε γίνεται Γενεαλογία των ηθών, το «Αυτοπεποίθηση» («Self-Reliance») του Έμερσον γίνεται «Αυτεξούσιον» (δηλαδή «Ελευθερία της βουλήσεως») κ.τ.λ.

Εξίσου προβληματική είναι και η εισαγωγή του Δ. Δημηρούλη στο έργο του Μπλουμ, η οποία συνοδεύει τη μετάφραση. Υπάρχει σ' αυτήν ένα εκπολιτιστικό πάθος, η ευεργητικότητα του οποίου υπονομεύεται από τη σύγχυση του μεταφραστή όχι μόνο απέναντι στο έργο του Μπλουμ αλλά και απέναντι στην κριτική κατεύθυνση στην οποία το ε-

ντάσσει. Ο κύριος σκοπός της μετάφρασης του *Άγχος της επίδρασης* και της συγγραφής της εισαγωγής του, δηλώνει ο μεταφραστής (που διαμένει στο εξωτερικό), είναι η επιθυμία του να φωτίσει το θεωρητικό σκότος των Ελλήνων της Ελλάδας και «να συμβάλλει με τις φτωχές του δυνάμεις στην ηθική εξυγίανση και προκοπή» (Εισαγωγή, σ. 32)· ειδικότερα, να διαλύσει την ελλαδική άγνοια ως προς την κριτική σχολή της αποδόμησης (deconstruction· ο μεταφραστής την ονομάζει αποδομητισμό, παράγοντας προφανώς τον όρο από το ρήμα αποδομητίζω).

Πολύ φοβάμαι ότι ο Έλληνας αναγνώστης έπειτα από την ανάγνωση της εισαγωγής του μεταφραστή αντι να φωτιστεί θα βυθιστεί σε ακόμη μεγαλύτερο αποδομικό σκότος. Γιατί το βιβλίο το οποίο ο Δ. Δημηρούλης παρουσιάζει ως «δείγμα γραφής» της αποδόμησης (σ. 33) δεν έχει καμμία σχέση με την αποδόμηση. Μόνο έπειτα από το *Άγχος της επίδρασης* ο Μπλουμ θα μετατοπίσει την έμφασή του από τον ποιητή στο ποίημα και από τη διυποκειμενικότητα στη διακειμενικότητα. Αλλά και τότε, το ενδιαφέρον του για τη ρητορική, που θα τον φέρει κοντά στους αποδομητές, θα τον ενθαρρύνει να ασπαστεί λίγα μόνο στοιχεία –και όχι θεμελιώδη– από την αποδομική επιστημολογία των «τρόπων». Ο Μπλουμ θα παραμείνει θιασώτης μιας ομμανιστικής ρητορικής, ασύμφωνης με την αποδομική αντίληψη της παντοδυναμίας του κειμένου. Ακόμη κι αν συγκαταλέγαμε τον Μπλουμ (όπως κάνουν μερικοί) στην ομάδα των Ντερριντά, Ντε Μαν και Χίλλις Μίλλερ, για ορισμένες έπειτα από το *Άγχος της επίδρασης* κειμενικές αναζητήσεις του και για το γεγονός της συστέγασης μαζί τους στο Γέηλ, κανένα από τα μετά το 1973 βιβλία του δεν θα μπορούσε να εισαγάγει κάποιον στην έννοια της αποδομικής γραφής· πολύ περισσότερο το *Άγχος της επίδρασης*, την επιμονή του οποίου σε μια θεωρία του νοήματος ριζωμένη

στο ανθρώπινο υποκείμενο υπογραμμίζει ο ίδιος ο Πωλ ντε Μαν στην κριτική του, που ο μεταφραστής έκρινε σκόπιμο να περιλάβει στην ελληνική έκδοση του βιβλίου. Αλλά την επισημαίνει και ο ίδιος ο μεταφραστής (χωρίς να το αντι-

λαμβάνεται αυτό), όταν στην εισαγωγή του (σ.18) χαρακτηρίζει τις θέσεις του *Άγχους της επίδρασης* «διαθλάσεις και παραμορφώσεις του κριτικού ψυχολογισμού».